

Roma Banyosu Nasıl Türk Hamamı Oldu?

Dr. Nejat Yentürk*

Herodot'tan bir alıntı yaparak başlamak istiyorum: "Bir Babilli karısıyla her birleşmeden sonra, yanar bir kokunun yanında durup arınır; öbür yandan karısı da aynı şeyi yapar; seher vakti ikisi de yıkanır; zira yıkanmadan hiçbir kaba el süremezler; bu âdet Araplarda da vardır."¹

Arınma düşüncesi Doğu'ya aittir. Bir tütsü dumanının yakınında durmak, bir akarsuyun içine girmek, ya da akan su ile bedeni yıkamak, arınmanın fiziksel yöntemlerindedir. Bu çareler, tıpkı dua etmenin verdiği iç rahatlığını inanan insana sağlamıştır. Toplumsal değerlerin ayıpladığı, dinlerin yasakladığı ya da sınırlı bir zaman diliminde izin verdiği eylemlerden ya da kişisel pişmanlıklardan sonra maddi ve manevi temizliğe kavuşma çabaları, kültüre ve çağa ait farklılıklar göstermekle birlikte evrenseldir.

Orta Doğu halklarının temizlenme kültürünün mirasçısı İslamiyet

İslamiyet'ten önce, gerek Yahudilik ve Hıristiyanlık, gerekse eski Mısır, Mezopotamya, Yunan, Roma ve Uzak Doğu dinlerinde, genellikle ayine bağlı ve sembolik yönleri ağır basan abdest benzeri temizlik çeşitleri görülmektedir.² Bu arınma uygulamaları kimi zaman hijyen elde etmenin de yolu olmuştur. Bir hadiste "Acem topraklarını fethedecek ve o bölgede "hamam" denilen yapılar bulacaksınız. Oraya erkekler örtüsüz girmesin. Hasta ve loğusa olanların dışında kadınların girmesine de engel olun" denilmesine karşın, ifade edilen yasaklama, çıplak yıkanma âdetinin Müslümanlar arasında yaygınlaşmasını önleme olarak yorumlanmış, İslam ülkelerinde hamam yapıları hızla yaygınlaşmıştır.

* Dr. Nejat Yentürk,
İl Sağlık Müdürlüğü, İzmir.
nejatyenturk@superonline.com, a.n.yenturk@superonline.com

¹ Herodot Tarihi, 1: 198, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 1991, s. 79.

² "Abdest", *İslam Ansiklopedisi I*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988.

İslam uygarlığı fetihlerin ve bu fetihlerin yarattığı sentezlerin ürünü olarak doğmuştur.³ Orta Doğu'nun birçok alanda ortak niteliklere sahip çeşitli dinlerinde izlenen arınma ve temizlenme alışkanlıkları İslam dininin düzenlemeleri ile geliştirilmiştir. İslamiyet, bedenin su ile temizlenmesini şart koşmuş, beden temizliğine sıralamalar ve kurallar getirmiş ve bunun gerekçelerini bildirmiştir. Temizlenmeyi gerektiren sebepler kadar, vücut yüzeyinin hangi sıra ile yıkanacağı, bu işlemin hangi durumlarda yineleneyeceği, yani sıklığı, en ince ayrıntısına dek bildirilmiştir. Öte yandan sıcak ya da soğuk suyun keyif verici yönü ikinci planda bırakılmıştır. Su, temizlik için *temel şart* olmuş; ancak suyun bulunamaması durumunda *teyemmüm*'e rıza gösterilmiştir. Ayrıca ilk kez, *beden kirinin* ve temizlenmek için gerekli olan *temiz su*'yun tanımı yapılmıştır. Yani beden temizliğine standartlar getirilmiştir. Bunların tümünü, *modern hijyen kavramına* geçişte atılan önemli adımlar olarak kabul edebiliriz. *Abdest* ve *gusül*, her ne kadar sembolik bir arınma olarak görünse de, gerçekte çok daha fazlasıdır.

Bütün bunlar, Müslüman toplumların gündelik yaşantılarında ve alışkanlıklarında, çağdaşı olduğu diğer toplumlardan önemli derecede farklılaşmalarına yol açmıştır.

Müslüman birey için bedeni su ile temizlemek, *dinsel bir zorunluluktur*. İbadete başlamadan önce temizliğin tazelenmesi, yani abdest, şarttır. Bütün bedenin yıkandığı gusül abdesti, mahrem vücut sıvıları ile *kirlenmiş* bedenin eski temiz haline getirilmesidir. Cinsel hazlara belirli bir zaman dilimi içerisinde izin verilir; ama ardından beden, zaman geçirmeden önceki halindeki gibi temizlenir. Cinsel salgılar ile kirlenmiş halde iken bırakın ibadeti, gündelik işler bile yapılmamalıdır.

İslamiyet'in getirdiği bu zorunlulukların benzeri, Musevi dininde de, hatta eski Mezopotamya dinlerinde de gözlenir. Beden temizliğinin Orta Doğu'da önemli bir değere ulaşmasında bu bölgenin sıcak bir iklime sahip olması önemli bir etkindir. Bu yüzden sıcak 'güney kuşağı' halkları, dinlerinin bu yönde zorunluluklar getirmediği soğuk kuzeydekilere kıyasla daha fazla yıkanma alışkanlıklarına sahip olmuşlardır. Hıristiyanların kutsal kitabı ise, bu konuda tarafsız kalmıştır; kilise, yıkanmış günahsızlar kadar yıkanmamışları da kabul etmiştir.

Antik çağ halklarının su ile ilişkileri

Tarihte halkların su ile ilişkileri diğer kültür alanlarında da izlendiği üzere eşzamanlı olarak gelişmemiştir. Bazılarında su önemli bir kült olabilir. Doğada bir bütün olarak bulunan

³ Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İstanbul 2000, s. 38.

su, ister ırmak, ister göl olsun kutsallık taşıır: Herodot, Perslerin göreneklerini anlattığı satırlarında, "Bir akarsuya işemek, tükürmek, elini yıkamak, hiç yapmadıkları şeylerdir ve başkalarının da yapmasına katlanamazlar; zira ırmağa en büyük saygıyı beslerler."⁴ derken bu kutsallığa işaret eder; Mısırlılar için ise, gündüzleri iki kez, geceleri de iki kez soğuk suyla yıkandıklarını, temiz giyinme konusunda çok titiz olduklarını, temizliği güzelliğe üstün tuttıklarını, bu nedenle sünnet olduklarını, rahiplerin gınaşırı kazındıklarını, böylece din hizmetlerini yerine getirirlerken üzerlerinde bit, pire gibi kirli şeylerin bulunmasını önlediklerini anlatır.⁵ Herodot'a göre, "bir kadının kolları arasından çıktıktan sonra yıkanmadan kutsal bir yere gitme yasağı da Mısır'dan gelir. Mısırlılardan ve Yunanlılardan başka hemen herkes, kadınlarla kutsal yerlerde de sevişirler ve bir kadının kollarından çıkıp, yıkanmadan, bir tapınağa geçebilirler."⁶

Orta Asya Türk ve Moğol toplumları

"Su, Tanrı'nın yüzünü görmüştür."

Dede Korkut Kitabı

Türk ve Moğol toplumlarında ise antik dönem ve Orta Çağ boyunca suyun yüksek bir anlamı vardır. "Evrendeki dört elementten biridir. Hem söndürdüğü ateşin karşıtıdır hem de ateşin tamamlayıcısıdır; çünkü ateş, büyümesi suya bağlı olan tahtadan gelmektedir. Bereket sağlamadaki rolü iyi bilinmektedir ve bu özelliği kendisine hayatın kaynakları arasında yer aldırılmaktadır. Her ne kadar sık söylenmese de su yeryüzü gibi anadır. Ayrıca yağmur şeklinde içinden geldiği göğe bağlıdır. Ancak Türklerin ve Moğolların dikkatini çeken asıl konu, suyun özellikle saflık timsali oluşudur. Orta Asya toplumlarının çoğunda, Oğuzlarda, Moğollarda, Sibiryalılarda, çağdaş Altaylılarda ve günümüzde Türkiye'deki bazı heterodoks topluluklarda suyun dışkıyla kirlenmesi, bazen suda yıkanılması ve çamaşırarla kap kacağın yıkanması da yasaklanmıştır. İbn Fadlan, Oğuzlar için der ki: "Büyük ve küçük abdestten sonra temizlenmiyorlar; cinsel temastan veya başka herhangi bir biçimde kirlendikten sonra yıkanmıyorlar. Suyla herhangi bir şekilde temas etmiyorlar."⁷ Moğollardan söz ederken, Cüveyni şöyle demektedir: "İlkbahar ve yazın, kimse gündüzleri suya girmemekte, bir

⁴ Herodot Tarihi, 1: 138, s. 61.

⁵ Herodot Tarihi, 2:36,37, s. 96.

⁶ Herodot Tarihi, 2:64, s. 104.

⁷ İbn Fazlan, aynı gözlemlerini Ruslar için de sıralar; hatta daha ileri gider: "Ruslar, Allah'ın en pis mahluklarıdır." Rusların gündelik temizlikleri için bk. *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 1995, s. 70-71.

akarsuda ellerini yıkayamamakta ve altın veya gümüş tabaklara su dökmemektedir; diğer bir yerde de şöyle söyler: "Suyun ruhu pisliklerle kirletilemez." Kandemir bunu doğrulamaktadır: "Çağatay gündüzleri akar suya girmeye izin vermezdi... Ayrıca suya küçük abdestini yapan veya burnunu temizleyen herhangi bir kimsenin öldürülmesini emretmişti."⁸

Görüldüğü üzere, beden su ile temizlenmesi, Türklerin İslamiyet aracılığıyla edindiği bir değerdir; ancak Doğu'nun İslamiyet öncesi kültürlerinde akar su içinde arınma düşüncesi çok eski tarihlere dek uzanmaktadır. Tarihte Hintlilerin Ganj, Asurluların Fırat, Mısırlıların Nil nehrinde yıkanmaları dinsel arınma niteliklidir; beden ve ruhları kirten, günahlardan arınmalarını sağlayan bu akarsular kutsal kabul edilirdi.

Bu noktada bedenin temizlenmesinde kullanılan suyun akar su mu, durgun su mu olması gerektiği konusunda gözlerden kaçan, ama çok temel bir farka dikkatleri çekmek istiyorum.

Bizim kullandığımız anlamıyla *yıkanmak* eylemi ile Eski Roma'dan başlayarak Batı dünyasının banyo'su aslında çok farklı iki temizlenme anlayışına işaret eder. Bizim anladığımız haliyle yıkanma, akar su altında veya su dökünerek, banyo ise bir küvet ya da teknede durgun su içerisinde gerçekleşir. İslam dininde beden temizliği için kullanılan su, içilebilecek ve yemek yapılabilecek derecede temiz olmalıdır. Oysa banyo teknesi içerisinde temizlenirken kullanılan suyun üç niteliği de (rengi, tadı ve kokusu) değiştiğinden bu su artık temiz kabul edilemez. Bu yüzden hamamlarda yıkanma havuzları, yıkanma tekneleri yer almaz.⁹ Temizlik için mutlaka akar su kullanılır. Durgun su içerisinde temizlenme, İslamiyet kadar Musevi, Hint kültürüne de yabancısıdır; kendi kirli suyunda temizlenmek fikri, bu kültürler mensup insanların duymak bile istemeyeceği bir şeydir.

7. yüzyılda Suriye'nin alınışından sonra, Emevîler burada karşılaştıkları antik devirlere ait binalardan ve banyolardan ilham alarak yeni bir anlayışla camiler, saraylar ve hamamlar inşa ettirmişlerdir. Kasrû'l-Amra hamamında da görüldüğü gibi bu ilk Müslüman hamamlarının, antik geleneği devam ettiren Bizans banyolarının hemen hemen tam bir benzeri olduğu bilinmektedir. Ancak farklı olarak, İslami şartlara uygun bir şekilde temizlenilebilmesi için, antik devir banyolarında görülen soğuk ve sıcak su havuzlarının

⁸ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 2001, s. 143-144.

⁹ Şifa verici özellikleri bulunan suların kullanıldığı kaplıcalar konumuz dışındadır. Kaplıcaları hamamlardan ayıran en önemli özellik, büyük yıkanma mekânının ortasında bulunan geniş havuzdur.

kaldırıldığı, bunun yerine akan su ile yıkanma usûlünün konulduğu dikkati çekmektedir.¹⁰ Roma'ya özgü banyo düzeneğinin reddedildiğini gösteren bu temel değişiklik, hamamın Roma banyosunun uzantısı olduğunu söyleyenlerin bir kez daha düşünceleri gerektiğine işaret etmektedir.

Osmanlı'nın teslim aldığı Roma banyoları

Anadolu'da ise İslami ilkelerin etkisi ve yerel kültürlerin katkısıyla yeni bir yoruma gidildiği ve Türklere özgü bir hamam mimarisinin geliştirildiği anlaşılmaktadır. Dört eyvanlı ve köşe halvetli sıcaklık düzenlemesiyle hamam planı, antik dönem banyolarından tamamen farklı olarak 12. yüzyıldan başlayarak Anadolu'daki Türk hamamlarının ana plan tiplerinden biri olacaktır.¹¹ Hamam mimarisi, Roma banyolarına kıyasla daha sade bir plana sahiptir.

Yunan ve Roma uygarlığında banyo mekânları, öncelikle kent insanının eğlence ve dinlenme ihtiyacını karşılayan merkezlerdir. İslam kültüründe ise işlevi değişen bu mekânlar, dayanakları İslam dini olan *temizlenme işlevine evrilmiştir*. Hamam düzeneği, din kuralları çerçevesinde şekillenmiştir: Bedenler temizlenirken akar su kullanılması kesin koşuldur. Kadın ve erkekler bir arada yıkanmazlar. Kurallar arasında edep yerlerinin yabancılar tarafından görünmeyecek şekilde kapatılması da yer alır.

Çok milletli, çok dinli Osmanlı yaşayışı, bu toplu yıkanma mekânlarına İslami kuralları uygulayarak sahip çıkmış ve ikinci altın çağını yaşatmıştır. Batıda ise durum süreklilik arz etmemiş, temizlenme âdetleri yüzyıldan yüzyıla önemli değişiklikler göstermiştir. Bunda da kilisenin yasaklayıcı tutumu kadar, sağlık anlayışındaki yanılsamaların da büyük etkisi olmuştur.

Roma banyoları, İslam devletlerinin yayılıp hüküm süreceği topraklarda bulunduğu gibi, Roma İmparatorluğu'nun Büyük Britanya'dan Basra körfezine, Kuzey Afrika'dan Almanya içlerine kadar etkilerinin izlenebildiği çok geniş bir coğrafyada da başından beri vardı. Ancak topraklarını fetheden Romalıların alışkanlıklarını küçümseyerek geri çeviren yerli halkların ve daha sonra pagan alışkanlıkları reddeden Batı Hıristiyanlığının suya ve

¹⁰ Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara 1995, s. 9.

¹¹ Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara 1995, s. 9.

beden temizliğine uzak duruşu, Roma banyolarının bir miras olarak alınıp sürdürülmesine engel olmuştur.

Osmanlı hamamları, öncelikle işlev kaygısıyla inşa edildiklerinden –örneğin dini yapıların yanında- yalın bir mimariye sahiptirler; ama her mahallenin merkezinde yer alacak kadar da yaygınlaşmışlardır. Osmanlı devrinde Roma'nın bazı dev banyo yapıları ile kıyaslanabilecek anıtsal nitelikte hamamlar inşa edilmemiştir ama, Avrupa coğrafyasında terk edilen Roma'nın banyo geleneği Beylikler döneminde ve Osmanlı'da *kesintisiz* devam etmiştir; adı da, Batı dünyasının verdiği adla *Türk Hamamı* olmuştur. Yıkılarak temizlenmeyi terk eden Batı dünyasının Roma banyolarını *yıkanaan* Osmanlı'ya teslim ettiğinin ifadesidir bu adlandırma.

Roma banyosunun İslam dini kuralları ile dönüşmesinin ve Türkler eliyle bugüne taşınmasının ana hatlarına değindikten sonra, bu düzeneğe özellikle "Türk" ismini kimin verdiği yanıt bulmak gerekiyor. Bunu yapanlar elbetteki bizler değiliz. Bu isim yaygın olarak 19.yüzyıl İngiltere'sinde kullanılmıştır.

1800'lere gelinceye dek İngilizlerin hamama ilişkin bilgilerinin büyük bir kısmı Türkiye, Mağrip ya da İslam kültürünün hâkim olduğu diğer topraklardan İngiltere'ye dönen ve izlenimlerini kitaplaştıran *seyyahlardan* elde edilen bilgilere dayanıyordu.

Osmanlı topraklarında bir süre yaşayıp anılarını kaleme alan bir Batılı yoktur ki, hamamlardan söz etmesin. Unutmayalım ki, İngiltere de Kıta Avrupa'sı gibi su ile beden temizliğinin yüzyıllar boyunca terk edildiği, su ile temizlenmenin bir Batılı için artık hatırlanmayacak denli geçmişte kaldığı bir kültürün içerisindeydi. Bu nedenle, insanların bir arada bedenlerini temizledikleri, tıraş ettikleri yapılar Batılı ziyaretçilere çok değişik gelmiştir.

Ancak seyyahların verdiği bilgileri, İngiltere'de 1828 yılında anonim olarak yayınlanan "Strictures on the personal cleanliness of the English with a description of the hammams of the Turks" (Türklerin hamamlarının bir tanımı ile İngiliz'in kişisel temizliği üzerine eleştiriler) adlı eser ile birkaç yıl sonra hamamın büyük savunucusu David Urquhart'ın kaleme alacağı yazılardan ayrı tutmak gerekir.

David Urquhart, 1830-1837 yılları arasında İstanbul'da İngiliz elçiliğinde katiplik yapmış ve 1838 Baltalimanı Antlaşması'nın hazırlık çalışmalarında büyük rol oynamış bir diplomattır.

İstanbul'da görevli olduğu yıllarda hamama gitme alışkanlığı edinir ve hayatında ilk kez ömrü boyunca çektiği nevralkik ağrıların rahatladığını görür. Sadece sağlık açısından faydaları değil, birçok özellikleri bakımından hamamın etkisinde kalan Urquhart, İngiltere'ye döndükten sonra 1840'ların sonunda İstanbul'daki izlenimleri ile Fas ve İspanya'ya yaptığı seyahatler ile ilgili "The Pillars of Hercules" (Herkül Sütunları)¹² adlı kitabı kaleme alır. Kitapta Mağribi hamamlarına önemli bir yer verir ve daha mükemmel gördüğü Türk hamamları ile karşılaştırır.

Urquhart İngiltere'ye döndükten bir süre sonra Türk Hamamı'nın tanıtım çalışmalarına başlar. Viktorya dönemi İngilteresi'nde David Urquhart'ın öncülüğünde başlayan bir "Türk Hamamı Hareketi"nden söz etmek mümkündür. "Türk" adını taşıyan ilk banyo Dr. Richard Barter'in arzusu üzerine İrlanda'da Urquhart tarafından kurulur. Birkaç ay sonra Manchester'da İngiltere'nin halka açık ilk Türk banyosu yine Urquhart'ın öncülüğünde açılır. Urquhart ülke çapında yerel yöneticilerle birlikte Türk hamamı ile ilgili toplantılar düzenler, halka seslenir. Bu çabaları ile İngiltere'deki Türk banyosu sayısı 35'in üzerine çıkar. On yıldan az bir sürede İngiltere'nin belli başlı tüm kentlerinde ve birçok küçük yerleşimde Türk banyosu bulunmaktadır. Yine Urquhart'ın etkisi ile Türk banyoları İmparatorluk dahilindeki Kanada, Melbourne, Sidney gibi yerlere de yayılır. Hatta Urquhart'ın etkisi Amerika'ya kadar uzanır.

Urquhart'ın en başarılı girişimlerinden birisi de *London & Provincial Turkish Bath Company*'yi kurması ve 1862'de bu şirkete ait, mükemmellik ve otantiklik açısından İstanbul'daki örnekleri ile boy ölçüşebilecek *The London Hammam*'i (Londra Hamamı) açmasıdır.

Urquhart'ın Türk hamamı hareketinin öncüsü olmasındaki tek etken bir ömür süren nevralki hastalığı ya da bir Türk hayranı olması değildir. Türk hamamını sadece hastalıkları iyileştirmenin bir yolu olarak da görmez. Banyoların, halkın, özellikle de akar suya ulaşma

12 David Urquhart, *The Pillars of Hercules, Or, A Narrative of Travels in Spain and Morocco*, Londra, 1848.

imkânı olmayan işçi sınıfının kullanımını açısından önemli olduğuna inanır. Türk hamamlarını, hem zihni arındırmanın, hem de kişisel hijyeni artırmanın en etkili yolu olarak görür. Bu nedenle banyoların toplumun en yoksul kesiminin de rahatlıkla faydalanabileceği ucuzlukta olması gerektiğine inanır, bunun için mücadele eder. Yaşamı boyunca evindeki özel Türk banyosu, sınıf farkı gözetmeksizin talep eden herkese açık olmuştur.

Şüphesiz İngiltere’de halk banyoları Türk Hamamı Hareketi’nden önce de vardır. Yaşanan kolera salgılarından sonra 1846 ve 1847 yıllarında çıkartılan yasalar ile halk banyolarının ve çamaşır yıkama evlerinin kurulması teşvik edilir. Urquhart bu mevcut banyoların gerek havalandırma, gerekse hijyenik özellikler bakımından uygunsuz olduklarına inandığı için Türk banyosunun adını lekeleyebilecekleri endişesini duyar. Türk banyolarının sıcak bir mekânda ve çok sayıda insanın bir arada yıkanmalarına imkân verdiği için, tek tek teknelerden oluşan ılık banyolara göre hem daha hijyenik, hem de daha ekonomik olduğunu savunur, ancak ne yazık ki çoğu zaman hak ettiği şekilde önemsenmez. Hatta, geleneksel İngiliz yıkanma usullerinin temizliği sağlamada yetersiz olduğunu söylemesi bazı çevreleri rahatsız eder.

Mücadelesi boyunca Urquhart’ın çok sayıda yandaşı olur. Türk hamamı hareketinin bu yandaşları yazdıkları eserler ile de mücadeleyi desteklediler. Türk hamamının sadece yapı olarak değil usul, adap ve idare anlamında da örnek alınması gerektiğini savundular. “Türk hamamı”nın Romalıların yüzlerce yıllık banyolarının İslamiyet tarafından benimsenmiş ve uyarlanmış modern bir versiyonu olduğuna ve Türklerin dikkatli bakımı sayesinde yüzyıllarca saklanarak Britanya’ya geri döndüğüne inanıyorlardı.¹³ Evrilerek modern Britanyalıların hayatına tekrar giren bu banyoların adının “Türk Banyosu” olması belli çevrelerce hoş karşılanmadı, ancak Urquhart ve arkadaşlarının gayreti sayesinde *Türk* adı baskın gelerek “Victorian Turkish Baths” adı bir döneme damgasını vurdu. Mücadelesi sırasında inandığı ve savunduğu özellikler, kullandığı argümanlar Urquhart’ın Roma Banyosu ve Türk Hamamı arasındaki temel farklılıkların bilincinde olduğunu ve Türk Hamamı’nın özelliklerini doğru kavrayabildiğini bize kanıtlamaktadır. Bu da bize, kuruluşuna öncülük ettiği banyoların adının Türk olmasının bir Türk sempatisinden ve oryantalist yaklaşımdan öte olduğunu kanıtlamaktadır.

¹³ Erasmus Wilson, *The Eastern or Turkish Bath*, Londra 1861, s. 34.

Son söz olarak şunu belirtmek isterim: Batı dillerinde *bath*, *bain*, *bagno* sözcükleri durgun su içerisinde gerçekleşen eylemleri, gereçleri ve mekânları karşılamaktadır. Dilimizde ise durgun su içinde gerçekleşen temizlenme için bir sözcük karşılığı bulunmamakta, bu nedenle 'banyo' gibi Batı dillerinden geçen bir sözcük kullanılmaktadır. İçinde akar su kullanımının şart olduğu *hamam* sözcüğü ise kesinlikle *banyo*'nun karşılığı değildir.

Bu nedenle çok önemli gördüğüm bir noktaya dikkat çekmek istiyorum: Bu alanda yapılan çalışmalarda ve çevirilerde Roma banyosuna "Roma hamamı" dendiğine bir galat-ı meşhur olarak sıklıkla rastlanmaktadır. Bunun da *hamam* ile *banyo* usulleri arasındaki farkın bilinmeyişinden kaynaklandığını zannediyorum. Roma banyosunu *Roma hamamı* diye çevirmek, Roma tapınağına *Roma camisi* demeye benzemektedir.

Kaynaklar

Herodot Tarihi, 1: 198, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 1991.

"Abdest", *İslam Ansiklopedisi I*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988.

Timur, Taner, *Osmanlı Kimliği*, İstanbul, 2000.

İbn Fazlan Seyahatnamesi, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 1995.

Önge, Yılmaz, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara 1995.

Urquhart, David, *The Pillars of Hercules, Or, A Narrative of Travels in Spain and Morocco*, Londra 1848.

Wilson, Erasmus, *The Eastern or Turkish Bath*, Londra 1861.